

Het Gebedenboek

Het gebedenboek bevat, zoals de naam zegt, “gebeden.” De eerste vraag die we ons daarbij natuurlijk moeten stellen is: Wat moeten we onder “gebeden” verstaan? Immers in het Joodse gebedenboek binden we niet alleen “gebeden” in engere zin, maar erin is ook tot uitdrukking gebracht een veelheid aan informatie over de historie van het Joodse volk met al zijn treurigheid, en de hoop die het volk heeft voor de toekomst.

Het gebedenboek laat ons dus naast de religieuze en ethische idealen van het Joodse volk, ook het leven van het individu zien als onderdeel van dit volk, dat zoveel geleden heeft voor die idealen.

Basisinhoud van het Gebedenboek

Het uitgangspunt van het Gebedenboek omvat twee belangrijke elementen: “lofprijzing” en “verzoek.” We prijzen God omdat Hij de Schepper is die de wereld gemaakt heeft, en we verzoeken Hem te voorzien in de noden van Zijn volk en in die van de individuele leden van Zijn volk. Daarnaast bevat het gebedenboek andere elementen, als “meditatie en overdenking,” en uitdrukking van “dankbaarheid.”

Zoals gezegd gaat het in het gebedenboek speciaal om het Joodse volk, en om het individu als onderdeel van het volk. Vandaar dat erg veel gebeden in de 1e persoon meervoud zijn gesteld. Het op de voorgrond plaatsen van de groep eerder dan het individu vinden we terug in de Talmoed, Talmoed Bavli Sjevoeot 39a, als: **וְכַשְׁלֹוּ אִישׁ-בְּאַחֵיו** (ויקרא כ"ו:ל"ז) **אִישׁ בְּעוֹן אַחֵיו מִלְּמַד שֶׁכָּל יִשְׂרָאֵל** (Er staat geschreven: **Zij zullen over elkaar struikelen**, de een vanwege de zonde van de ander, hetgeen leert dat heel Israel over en weer voor elkaar borg staat). Hetzelfde vers uit Lev. wordt ook, met hetzelfde doel, aangehaald in Talmoed Bavli Sanhedrin 27b: **וְכַשְׁלֹוּ אִישׁ-בְּאַחֵיו** (ויקרא כ"ו:ל"ז) **אִישׁ בְּעוֹן אַחֵיו מִלְּמַד שְׂכוּלָן עֲרִיבִים זֶה בִּזְיוֹתָם שֶׁהִיא בִּידָם לְמַחֹות וְלֹא מִחוּ** (Er staat geschreven: **Zij zullen over elkaar struikelen**, de een vanwege de zonde van de ander, hetgeen leert dat ze allemaal over en weer voor elkaar borg staan; daar verwijst dat naar iemand die het in zijn macht had een ander af te houden [van een overtreding] maar hem niet weerhield). Positief vinden we hetzelfde gevoel ook uitgedrukt, als in de opmerking van Abaje, Talmoed Bavli Berachot 29b-30a, bij het citaat van een stukje gebed waarin Gods gunst wordt gevraagd voor een enkele persoon (.. אלהי שתוליכני לשלום..). “Moge het Uw wil zijn, Eeuwige, mijn God, dat U mij in vrede leidt ..) **אֱמַר אֲבִי לְעוֹלָם לִישְׁתַּף אִינִישׁ נַפְשִׁיהּ בְּהַדִּי צְבוּרָא הִכִּי נִימָא יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה'** (.. אלהינו שתוליכנו לשלום, “Abaje sprak: Een mens dient zichzelf altijd te verenigen met de gemeenschap. Hoe? Hij moet zeggen: .. dat U **ons** in vrede leidt.”

Zelfs Bijbelcitaten die in de 1e persoon enkelvoud zijn gesteld worden wel gewijzigd naar de 1e persoon meervoud. Zo wordt de tekst uit Jer. 17:14 (**רְפְּאֵנִי יְהוָה וְאַרְפָּא הוֹשִׁיעֵנִי וְאַנְשֶׁעָה כִּי תִהְיֶה לִּי אֶתֶּה**) in het gebed gewijzigd in: **רְפְּאֵנוּ, יְיָ וְנִרְפָּא, הוֹשִׁיעֵנוּ וְנִשְׁעָה, כִּי תִהְיֶה לָנוּ אֶתֶּה**.

Siddoer

Het gebedenboek wordt over het algemeen aangeduid met de naam “siddoer.” Dit woord, dat zoals men begrijpt samenhangt met “seder,” is een afleiding van de wortel “*sdr*” die zoveel als “ordenen” betekent. Zo rond het jaar 850 heeft Rav Amram, een voorganger van de beroemde Rav Saadja Gaon, een overzicht en indeling van het gebed vastgesteld, de zogeheten **סדר רב עמרם גאון**,

“de orde van de Gaon Rav Amram.” In het Nederlands wordt de siddoer ook wel “tefille” genoemd, afgeleid van het Hebreeuwse תְּפִלָּה, *tefilla*, dat “gebed” betekent, maar dat ook gebruikt wordt als verkorting van תְּפִילַת הָעֲמִידָה, *tefillat ha-amieda*, “het staande gebed,” een andere naam voor het שְׁמוֹנֵה עֲשָׂרֵה, *sjmone esjre*, het “Achttingegebed,” dat in iedere dienst een centrale plaats inneemt.

Voor verschillende bijzondere dagen zijn er speciale siddoeriem, deze worden ook wel Machzorim (enkelvoud: מחזור, *machzor*) genoemd, een woord dat in principe “cyclus” betekent, dit vanwege de cyclische, jaarlijkse, terugkeer van de feesten. Voor Rosj Hasjana en Jom Kippoer zijn speciale machzorim noodzakelijk, omdat deze dagen in de gewone Siddoer niet aan bod komen; voor de andere speciale dagen, zoals Pesach, Sjavoet en Soekot, staan meestal de belangrijkste gebeden ook in de gewone siddoeriem.

Gedrukte versies

Gebedenboeken worden alleen in het Hebreeuws of ook met vertaling gepubliceerd. Er zijn in vele talen siddoerim, ook Nederlands-Hebreeuwse versies. De bekendste versie met Nederlandse vertaling is die van *Dasberg*, maar ook voor de oorlog bestonden er al tweetalige edities. Heel bekend is de serie Machzorim met de vertaling van *Polak* en *Van Ameringen*, al uit de negentiende eeuw. Daarnaast is ook de Siddoer met de vertaling van *Wagenaar*, opperrabbijn van Gelderland, bekend, eerste editie 1901, die nog in 1941 werd herdrukt.

Een gemiddelde Hebreeuwse siddoer heeft ongeveer 500 pagina's. Een tweetalige ongeveer 1000 pagina's. De Nederlandse *Dasberg*-uitgave met vertaling telt 800 pagina's. Vanwege de relatieve dikte van de siddoer zijn er veel speciale uitgaven, met bijvoorbeeld alleen de sjabbat-gebeden, of de door-de-weekse gebeden.

De taal van de Siddoer

Volgens de Halakha mogen alle persoonlijke gebeden en de meeste gezamenlijke gebeden in iedere willkeurige taal gezegd worden die degene die bidt kan begrijpen. Zo stelt men in de Misjna dat zelfs het *Sjma* niet in het Hebreeuws hoeft te worden gezegd.¹ Desondanks is het in de meeste orthodoxe synagogen gebruik om de gebeden in het Hebreeuws te zeggen, afgezien van het gebruik van het Aramees voor b.v. het Kaddiesj. In Liberale synagogen worden Hebreeuws en

מסכת סוטה פרק ז א אלו נאמרין בכל לשון, פִּרְשֵׁת סוֹטָה, וְדוּי מַעֲשֵׂר, קְרִיאַת שְׁמַע, וְתַפְלָה, וּבִרְכַּת הַמָּזוֹן, 1
 Deze teksten mogen in elke taal gezegd worden: de afdeling van de overspelige vrouw, de erkenning van de tienden, het reciteren van het Sjma, het Achttingegebed, de zegen over de maaltijd, de eed van getuigenis, de eed bij een inbewaargeving/verpanding. ב וְאֵלֹהֵי נְאֻמָּרִין
 בְּלִשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, מִקְרָא בְּבוּרִים, וְחִלְצָהּ, בְּרִכּוֹת וּקְלָלוֹת, בְּרִכַּת כֹּהֲנִים, וּבִרְכַּת כֹּהֵן גָּדוֹל, וּפְרִשֵׁת הַמִּלָּה, וּפְרִשֵׁת עֲגֻלָּה
 עֲרוּפָה, וּמִשׁוּחַ מִלְחָמָה בְּשָׁעָה שֶׁהוּא מְדַבֵּר אֶל הָעָם: Deze teksten moeten in het Hebreeuws gezegd worden: de bijbelpassage over de eerste vruchten, de chalitsa, de zegenspreuken en de vervloekingen, de priesterzegen, de hogepriesterlijke zegen, de afdeling van de koning, de afdeling van het breken van de nek van het kalf, en de ten strijde gezalfde op het moment dat hij tot het volk spreekt.

plaatselijke taal naast elkaar gebruikt, maar ook daar is het gebruik dat de meer centrale gebeden in het Hebreeuws gezegd worden. Opvallend is dat in Orthodoxe synagogen waar men de Sefardische gebruiken volgt het gebruik van Ladino of Portugees voor allerlei gebeden wel vrij algemeen aanvaard is. Het gebruik van sommige Liberale gemeenten om vrijwel de gehele dienst in de volkstaal voor te dragen, zoals dat in de negentiende eeuw vooral in Duitsland gebeurde, is langzamerhand alweer verouderd.

Het Hebreeuws waarin de meeste gebeden zijn gesteld is het zogeheten Rabbijns Hebreeuws, waarin b.v. ook de Misjna is geschreven, echter door de vele citaten uit de Bijbel is de taal sterk vermengd met Bijbels Hebreeuws.

Versies van het gebedenboek

Men zegt wel dat het gebedenboek voor velen het meest populaire, in elk geval het meest gebruikte, boek is geweest en nog is. Het staat door zijn karakter dichterbij de mens dan de Bijbeltekst en de teksten die direkt de Mondelinge Leer weergeven. De tekst is nooit zoals met allerlei kanonieke teksten het geval is, definitief vastgesteld. Dit betekent dat er altijd toevoegingen en variaties mogelijk zijn gebleven, ook al is de basis van de tekst overal dezelfde. Vandaar dan ook dat Siddoerim er in veel verschillende *noeschaot*, versies, zijn (נוסח, onregelmatig meervoud נוסחאות).

Een algemene tweedeling is er in de zogeheten *Noesach Asjkenaz* en de *Noesach Sefarad*.

1 Noesach Asjkenaz

De Noesach Asjkenaz is de vorm van de dienst van de Asjkenazische Joden, in oorsprong afkomstig uit Midden- en Oost-Europa. Het is, ondanks misschien andere ideeën op dit punt, één van de kortste versies van het gebedenboek.

1.1 Westelijke tak, de Duitse versie ("Minhag Ashkenaz"), in gebruik in West-Europa, ook in Nederland. De versie van de Gaon van Wilna (Elija van Wilna, de GRA) is een verkorte versie van deze noesach. Hij was van mening dat er veel teksten toegevoegd waren in de loop van de tijd, die niet behouden behoeften te blijven.

1.2 De oorspronkelijk oostelijker, de Pools-Litouwse, versie ("Minhag Polin"), gebruikt in Oost-Europa, en tegenwoordig ook in de Verenigde Staten, evenals in Israël, vooral bij de Joden die zich Litouws noemen.

1.3 De siddoer in gebruik in Groot-Britannië en het Gemenebest ("Minhag Anglia") is feitelijk een vorm van de Minhag Polin, maar er is heel veel invloed van de "Minhag Ashkenaz".

2 Noesach Sefarad

De eigen ontwikkeling van de Siddoer in de gemeenschappen in de Arabische wereld, waar gedurende een groot deel van de middeleeuwen ook Spanje toe behoorde, heeft verschillende versies van de Siddoer opgeleverd. In oorsprong gebruikte men mogelijk in Spanje (evenals in de op de punt aan Spanje gerelateerde Provence) een versie van de Siddoer die meer door de gebruiken uit Palestina beïnvloed was. Echter, de contacten met de door de Babylonische gebruiken (te vinden in de reeds genoemde Seder Rav Amram) beïnvloede gemeenschappen in

Noord-Afrika hebben er voor gezorgd dat de Spaanse gewoonten ook aan de algemene gebruiken zijn aangepast. Kleine verschillen in plaatselijke gewoonten zijn in de Sefardische wereld lang blijven bestaan. Ook na de verdrijving uit Spanje en kort daarna Portugal heeft men die eigenheid bewaard. Zo wordt er verteld over de meer dan twintig synagoges in Saloniki, dat elk zijn eigen ritus volgde zoals in de stad van herkomst in Spanje of Portugal, met dan ook nog één synagoge die de Asjkenazische gebruiken volgde en één die de zogeheten noesach Romaniot (een zeer oude Griekse noesach) volgde.

2.1 De kabbalistische invloed op de Siddoer

De traditionele opvatting dat iedereen de versie van de gebeden moet volgen van de gemeenschap waartoe hij behoort is gerelateerd aan de gedachte dat in oorsprong de verschillende stammen elk licht van elkaar afwijkende gebeden kenden. Ook de Kabbalist Jitschak Luria stelde dat ieder zijn voorvaderlijke gewoonten diende te volgen, maar hij stelde wel voor zijn eigen volgelingen een aantal gebruiken in, die door Chaim Vital te boek zijn gesteld, in de vorm van een commentaar op het Sefardische gebedenboek. Langzamerhand is de theorie ontstaan dat deze vernieuwde versie van de Sefardische gebeden een speciale kracht in zich had, en dat met die vorm van de gebeden de “dertiende poort” van de Hemel werd bereikt, speciaal door hen die niet weten tot welke van de twaalf stammen zij behoren, waarna men verder concludeerde dat deze versie voor iedereen te gebruiken was. Ook deze versie van de siddoer bestaat er weer in verschillende vormen, waarbij de meest ver uitgewerkte vorm met allerlei Kabbalistische extra's een gebedenboek oplevert waar op iedere pagina slechts een paar regels tekst te vinden zijn, terwijl de rest van de pagina is gevuld met ingewikkelde meditatie over verschillende lettercombinaties in de tekst.

De invloed van deze Kabbalistische versie van het gebedenboek strekte zich ook uit over de gemeenschappen in Iran en Jemen, tot waar de invloed van de vluchtelingen uit Spanje en Portugal zich niet had uitgebreid.

Er zijn enkele opvallende uitzonderingen. In enkele Sefardische gemeenschappen buiten het Ottomaanse rijk, vooral in West-Europa, waar de Kabbalistische invloed zich ook had doen gelden, heeft men, na het fiasco rond Sjabtai Tsvi in de zeventiende eeuw, deze teksten weer verwijderd, omdat het gevoel bestond dat er een relatie was tussen de Luriaanse Kabbala en Sjabtai Tsvi.

Ook een kleine groep Jemenieten, de “Baladi,” van mening dat hun ritus terugging op Maimonides, heeft zich steeds verzet tegen deze invloed.

In de moderne tijd zijn de meeste Sefardische gebedenboeken af te leiden van de in de veertiger jaren van de negentiende in Livorno (Italië) verschenen siddoerim, zoals בית עובד, תפלת החדש, and זכור לאברהם. De Kabbalistische trekken zijn hierin wel aanwezig maar niet in ver doorgevoerde vorm. Deze versie van het gebedenboek werd in de gehele Sefardische en Oriëntaalse wereld toonaangevend, afgezien van Irak, waar de voorschriften van Josef Chaim uit Baghdad (יוסף חיים בן) aanleiding gaven tot de Baghdadse Ritus, die later ook elders (o.a. door de gemeenschap op het eiland Djerba, Tunesië) is overgenomen. Ondanks de verschillen die er zijn in de Noesach Sefarad, ook in het huidige Israël, is er sprake van, structureel gezien, een eenheid.

3 Noesach Sefard

De Noesach Sefard is een speciale stijl van de dienst zoals in gebruik bij chasidische Joden van Midden- en Oost-Europese herkomst, die, onder invloed van kabbalistisch gedachtengoed in de tekst allerlei Sefardische gewoonten hebben overgenomen. Hoewel de tekst dus sterk Sefardisch beïnvloed is zijn de gebruikte melodieën en verdere gewoonten in de synagoge nog steeds Asjkenazisch, waardoor hier sprake is van een soort mengvorm.

Een speciale mengvorm is de Noesach Maharitz, afkomstig van Rabbi Josef Tswi Duszinsky,² en in gebruik bij zijn volgelingen, de Duszinsky Chasidim. Deze noesach is een vermenging van noesach Asjkenaz en noesach Sefard, in ongeveer even grote hoeveelheden.

In 1803 heeft Rabbi Schneur Zalman of Liadi, de stichter van het Chabad Chasidisme, een gebedenboek gepubliceerd volgens de Noesach HaAri. Dit gebedenboek is nog steeds het gebruikelijke bij de Chabad Chasidim.

4 Enkele andere noeschaot

Sommige versies van de siddoer werden nog slechts door hele kleine groepen gebruikt tot de Tweede Wereldoorlog, maar deze zijn enerzijds door de Sjoa en anderzijds door de alja van vaak hele gemeenschappen uit Arabische landen, grotendeels buiten gebruik geraakt. We noemen de slechts de Minhag Italiani, en de Minhag Fez.

5 Progressief Jodendom

Binnen het progressieve Jodendom zijn er, vooral in Duitsland in de negentiende eeuw, vergaande veranderingen in het gebedenboek ingevoerd. Er zijn versies verschenen die vrijwel volledig in de volksstaal gesteld waren, maar, afgezien van het taalprobleem, was er voor vele progressieve rabbijnen een veel groter, namelijk inhoudelijk, probleem. Men kon het niet langer eens zijn met de gedachte dat, om enkele punten te noemen, er ooit sprake zou zijn van herbouw van de Tempel, een punt regelmatig terugkerend in de siddoer, noch dat er sprake kan zijn van een opstanding van de doden, eveneens regelmatig genoemd in de siddoer. Aangezien we hier geen theologische discussies kunnen noch willen voeren laten we daarom de progressieve siddoer terzijde.

Het Gebed in de Synagoge

Het gemeenschappelijke gebed, waar we het bij de Siddoer in de eerste plaats over hebben, vindt gewoonlijk plaats in een daartoe speciaal ingerichte ruimte, gewoonlijk Synagoge genoemd. Het verschijnsel van de Synagoge is al oud, ook al is men het niet eens over de ontstaanstijd van het speciaal voor de godsdienstige activiteiten ingerichte bouw. Volgens sommigen is er waarschijnlijk al zoiets geweest voor de babylonische ballingschap, terwijl velen aannemen dat in elk geval tijdens deze periode zoiets als de synagoge in Babylonië in gebruik is gekomen. De

² 1867–17 October 1948, hij stierf kort na de stichting van de staat Israël, waar hij sinds de dertiger jaren woonde; hij was een groot tegenstander van het Zionisme en de stichting van Israël.

oudste resten van een synagoge zijn opgegraven op het Griekse eiland Delos. Ze dateren uit de tweede of eerste eeuw v.g.t. Inscriptions en papyri in Egypte lijken te wijzen op het bestaan van synagogen aldaar in de derde eeuw v.g.t. In Israel zijn resten van synagogen bekend uit de eerste eeuw, en er zijn zeker een twaalfstal synagogen gevonden die nog stammen uit de periode van de Tweede Tempel.

Hieruit volgt dat de synagoge als instituut niet het resultaat is van de grote geestelijke omwenteling die de val van de Tempel in 70 g.t. met zich meebracht, maar dat het reeds aanwezig was en mede daardoor de grootste schok kon opvangen.

Rabbi Jochanan ben Zakkai heeft de gedachte om overal waar maar een Joodse gemeenschap te vinden was een synagoge te stichten sterk benadrukt, waardoor hij, volgens veel historici, een grote bijdrage heeft geleverd aan het voortbestaan van het Joodse volk.

De Tijden van de diensten

Traditioneel vinden er iedere dag drie diensten plaats, het Morgen-, Middag- en Avondgebed. Het Morgengebed (Sjachariet) vindt plaats vanaf de ochtendschemering tot de noen; het Middaggebed (Mincha) kan plaatsvinden vanaf een half uur na noen tot enkele ogenblikken voor zonsondergang; het Avondgebed (Maariv) begint wanneer er tenminste drie sterren te zien zijn (zouden kunnen zijn, wanneer de hemel bewolkt is) en moet in principe beëindigd zijn voor middernacht, maar wanneer men door omstandigheden niet eerder in de gelegenheid was kan het Avondgebed gezegd worden tot een uur voor zonsopgang.

De idee om drie maal per dag te bidden is reeds oud. We vinden het voor het eerst zeer duidelijk uitgesproken in Daniel (6:11). Nadat de tegenstanders van Daniel de koning ertoe gebracht hadden een verbod op het bidden tot andere goden of mensen dan hijzelf vast te leggen lezen we: וְדָנְיָאֵל כְּדִי יָדַע דִּי־רָשִׁים כְּתָבָא עַל לְבִיתָהּ וְכוּיָן פְּתִיחוּ לָהּ בְּעִלְיָתָהּ נֶגֶד יְרוּשָׁלַם וְזִמְנִין תִּלְתָּהּ בְּיוֹמָא הוּא א בְּרָד: “Toen Daniël vernam dat het verbod schriftelijk was vastgelegd, ging hij naar huis. In het bovenvertrek van zijn huis zaten in de richting van Jeruzalem open vensters. Daar wierp hij zich driemaal per dag op de knieën om zijn God te aanbidden en te prijzen, precies zoals hij dat tevoren gewend was.” Men vergelijk ook Psalm 55:18: עֶרֶב וּבֹקֶר וְצָהֳרַיִם אֲשִׁיחָה וְאַהֲמָה וַיִּשְׁמַע קוֹלִי: “In de avond, in de morgen, in de middag klaag ik en zucht ik, en Hij hoort mijn stem”.

De traditie voert het drie maal daagse gebed nog verder terug. Men verbindt de drie gebeden met de drie aartsvaders. Avraham heeft het ochtendgebed ingesteld, vergelijk Gen. (19:27) : וַיִּשְׁכֶם: “Avraham ging vroeg in de morgen naar de plaats waar hij voor de Eeuwige had gestaan.” Jitschak introduceerde het Middaggebed, vergelijk Gen. (24:63): וַיֵּצֵא יִצְחָק לִשְׁוֹחַ בִּשְׂדֵה לַפְנֹת עֶרֶב: “Tegen het vallen van de avond ging hij het veld in om daar te bidden;” de moderne niet-Joodse vertalingen geven hier “om te treuren” i.p.v. “om te bidden,” zoals Dasberg het weergeeft. Jaäkov was de eerste met het Avondgebed, zie Gen. (28:11): וַיִּפְגַּע בְּמָקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי־בָא הַשֶּׁמֶשׁ: “Hij kwam aan op de plaats waar hij wilde overnachten, omdat de zon was ondergegaan.” [Het eerste woord van deze zin, vertaald met “hij kwam aan,” “hij bereikte,” worde volgens een Talmoedische verklaring (Bavli Berachot 26b, Jer. Berachot iv) liever vertaald met “hij verzocht.”]